

Pravda o konci moderny není koncem pravdy [1992]

Lidem v naprosté většině chybí intelektuální svědomí.

Fr. Nietzsche

První rozsáhlejší veřejná filosofická diskuse sice ještě neskončila (a bylo by nesmyslné ji ukončovat), ale z toho, co si čtenář až dosud mohl přečíst, je zřejmé, že se (zatím) nepovedla. A to především proto, že většina diskutujících využila příležitosti, aby vyslovila své stanovisko, ale pohříchu nešlo o rozhovor ani o polemiku týkající se téhož. Každý si vybral to, co ho nejvíc zaujalo, a ostatní nechal být.

Začalo to tím, že Václav Bělohradský napsal o postkomunismu, což v sobě nutně zahrnovalo i určité pojetí komunismu. Pro něho to však byla zase jen příležitost k tomu, aby komunismus pojal jako vyústění staletého vývoje filosofie a aby jeho selhání a krach ztotožnil s krachem samotné filosofie. Tu pak redukoval na jakousi velmi autoritativní „vědu“, která rozhoduje o tom, co je pravda, přičemž poznání pravdy zase redukoval na hledání toho, co „jest“, co na lidech nijak nezávisí, tj. objektivní skutečnosti. Na základě tohoto zjednodušení pak uzavřel, že rozpad komunistického státu znamená rozpad a konec samotné metafyziky, jejímž přirozeným vyústěním je onen stát.

To vše je nadmíru problematické a zasluhovalo by to samostatnou diskuzi. Za nejpovážlivější jsem však považoval Bělohradského tezi, že demokracie je bytostně spjata s nadřazením mínění a domnění nad poznání. (Zde upřesnil Jiří Michálek Bělohradského termín „přesvědčení“, když poukázal, že znamená víc než pouhé mínění, neboť jeho předpokladem je nahlédnutí, díky kterému se takto pře-svědčený sám stává autentickým svědkem.) Ať už pochopíme fenomén komunismu a bolševismu jakkoli, důležitějším se zdá být, jaké místo přisoudíme pravdě v našem, ale snad i světovém politickém vývoji směrem k postupující demokratizaci a demokracii. Zdálo se mi, že stavět demokracii a pravdu do navzájem se vylučujícího protikladu znamená přivolávat novou katastrofu. Za vysoce nebezpečné považuji i kladení pravdy až na druhé místo, tedy předpoklad, že je tu nějaká vyšší instance než sama pravda.

Václav Bělohradský sice znovu potvrdil, že považuje některé věci za „důležitější než pravdu“, ale nepokoušel se ani argumentovat; prostě jen jinými slovy zopakoval to, co napsal už předtím. K otázce pravdy v demokracii (a demokratičnosti v hledání pravdy, například demokratičnosti ve vědě atd.) se pak většina diskutujících buď nevyslovila vůbec, nebo jen zcela okrajově. (Hrubým omylem je ovšem Petříčkova domněnka, že se dnes někdo u nás děsí „postmoderny“ jako nějakého nového leviatana – spíš by bylo přiměřené mluvit o Okolovi, neboť zatím pod touto firmou vystupuje mnoho značně se lišících stanovisek a proudů; a už vůbec nejde o „rozhořčení“, nýbrž o odhalování a odmítání paralogismů.) Jádro původního sporu vidím právě v tom, jak uvést demokracii do souladu s pravdou.

Bělohradský chápe zákon jako „úmluvu“ či „dohodu“, založenou ovšem na „většinovém hledisku“ (které lze vždy měnit, ale jen podle předem stanovených postupů). To je naprosto zřejmý rozpor: jestliže jde o rozhodnutí většiny, kde zůstává úmluva? Zákon, který vyjadřuje vůli (a tedy zájem) většiny, je menšinám vnucen a nikdy se nestane záležitostí „úmluvy“ či „dohody“. Jaký je rozdíl mezi diktaturou monarchy a diktaturou většiny? Kde je záruka, že většina bude rozhodovat spravedlivě, když nemám záruku, že spravedlivě rozhodne

jednotlivec? Většinová demokracie je jenom jedním, a to dost nepodařeným, typem demokratického zřízení. Může poměrně spolehlivě fungovat pouze tam, kde je většina občanů na slušné myšlenkové, vzdělanostní, morální a politické úrovni; jinak vymění jen svévoli většiny za svévoli monarchy nebo diktátora.

Proč vlastně dáváme přednost demokracii před monarchií nebo oligarchií? Protože slibuje být spravedlivější, lépe dbát práva a pravdy. Demokracie je pouze jistý typ vlády, a vláda má smysl jen tehdy, když udržuje pořádek, ale nevměšuje se do věcí, do kterých jí nic není, které vak jsou pro každého člověka tím nejdůležitějším. Demokracie svou formou správy veřejných věcí musí zabezpečovat, aby se právu, spravedlnosti a pravdě dostalo průchodu (tedy aby západ o ně byl vždycky možný). Demokracie není instance, která by mohla někdy definitivně rozhodnout o tom, co je legitimní, spravedlivé a vůbec pravé, ale stanovuje pouze podmínky, za kterých se o tom může a má rozmlouvat, diskutovat, polemizovat a nakonec – není-li už z vážných důvodů možný další odklad – i rozhodovat. V takovém případě však jde o rozhodování se vším lidským rizikem a s vědomím vší relativnosti a omezenosti lidských úsudků; proto je téměř vždy svěřeno příslušným instancím, od jejichž rozhodnutí je možno se odvolat k instancím vyšším, aby bylo zřejmé, že i tu jsou omyly možné a náprava omylů potřebná, i když to zase nemůže jít (z praktických důvodů) donekonečna. Pouze v tom smyslu platí, že „demokracie je diskuze“: v ní se má dát průchod všem hlediskům a zejména jejich argumentům (v diskuzi se totiž nehlasuje). A na takovou diskuzi musí být vždycky dost času, aby celý problém mohl vyjít na světlo a mohl být řádně objasněn. Hlasování bez dostatečné přípravy je věcně k ničemu – znamená jen případné alibi pro partajní bossy a jejich nejbližší okruhy.

Aby demokracie mohla opravdu fungovat, nestačí jen systém, je zapotřebí také demokratů, a to právě znamená také občanů, kteří vědí, co to je skutečná odpovědnost a co to je svědomí. To obojí bylo právě u nás v posledním půlstoletí těžce poškozeno. Nemůžeme připustit, aby převládlo stanovisko, že nejen kultura obecně, ale také spravedlnost, pravda a právo (jež respektovat nepochybně ke kultuře náleží) jsou zatím luxusem a že si na ně nejdříve musíme vydělat (tedy bez ohledu na ně). Proto nezbyvá než stále znovu při nejrůznějších příležitostech připomínat, že nám jde (má jít) a také do budoucna půjde nejenom o prosperitu, ale především o společnost, kde bude respektováno a ctěno právo, kde cílem bude prosazení a upevnění spravedlnosti a kde za poslední a nejvyšší instanci se nevydává většinové mínění. Už Tocqueville ve své knize o americké demokracii upozornil na nebezpečí „tyranie většiny“. Podobně i náš Rádl napsal, že ve většinové demokracii není kritéria, jak rozeznat vůli a z vůli většiny, protože v takovém systému většina není nikomu odpovědná. „Jakou záruku máme, že hlas většiny jest vždycky spravedlivý, když víme z historie, že každá pravda byl napřed v menšině a těžce si na většině vybojovala právo na uznání?“

Základním nedostatkem Bělohradského argumentace je naprosté pominutí významné úlohy vědy a vědění pro život společnosti (nazval bych to ve shodě s mottem nerozvinutým intelektuálním svědomím). Současné společnosti se bez vědy nemohou obejít, bez vědy, resp. bez asistence mnoha věd by se nejen jejich hospodářství, ale i jejich politika a celý systém zhroutil. To neznamená, že by vědci měli rozhodovat o budoucnosti těchto společností sami, aniž by se občanů museli dotazovat, co chtějí oni. Ale občané, kteří nedbají na hlasy odborníků (a kteří nemají na potřebné výši své intelektuální svědomí), jsou špatní a nezralí občané a jejich společnosti na to možná těžce doplatí. Právě vědě jde vposledu o pravdu. Věda, které

nejde o pravdu, se stává pouhou technologií, použitelnou k jakýmkoli mimovědeckým cílům. Že se vědci nechávají politikou koupit, je povážlivá skutečnost, která musí být kritizována. Ale ve jménu čeho se mohou vědci proti zneužití vědy bránit, ne-li ve jménu pravdy? Čemu jinému by se ono „intelektuální svědomí“ mohlo a mělo odpovídat než pravdě?

Pravda ovšem nemůže být chápána jako souhlas myšlení se skutečností, neboť to by znamenalo loajlnost vůči dané skutečnosti a nikoliv vůči pravdě. V tomto bodě stojíme opravdu na konci celé jedné epochy, která na pravdu ve skutečnosti zapomínala a místo ní stavěla tzv. objektivní (nezřídka však pouze ideologicky předstíranou) skutečnost. Proto potřebujeme také jiné, nové, hlubší pojetí pravdy. Ale k tomu jistě nedospějeme tak, že se od pravdy obrátíme k „důležitějším“ věcem. Bez pravdy totiž nelze zjistit, co je důležité a co je nejdůležitější. Každé takové hodnocení se ukazuje jako pravdivé nebo jako mylné teprve ve světle pravdy. Na světě sice neexistují žádní super-experti na pravdu, ale v každém oboru je nebo by mělo být mnoho expertů na omyly, které už jako omyly byly rozpoznány. V tom spočívá význam vědění a vzdělanosti. Všechna naše kritéria jsou pomocná a relativní, ale nejsou libovolná ani zbytečná.

Diskuse, která zatím nenašla svou vlastní míru ani společnou základnu, musí pokračovat dál, především ovšem v odborném tisku (na první místě ve filosofických časopisech). Má však nepochybně i svou veřejnou, obecně závažnou stránku, a proto bude třeba se k tématu vracet také v novinách a časopisech pro širší veřejnost. Tu a tam snad i v Literárních novinách. Už jenom proto, že diskutovat se také musíme učit.